

Vladimír Novotný

Jeden rusistický exkurs Václava Černého

Nepříliš početná, nicméně nikoli nevýznamná literárněhistorická, literárněkritická a publicistická *rossica* z pera Václava Černého byla done dávna rozptýlena v periodickém tisku a zpravidla se jim v souhrnných hodnoceních badatelova vědeckého a myšlenkového odkazu¹ nepřikládal větší význam. Pouze ta nejznámější z nich, studie o F. M. Dostojevském a o jeho románu *Běsi*, se za autorova života dočkala knižního vydání.²

Teprve v polovině devadesátých let 20. století máme veškerá literární a kulturněhistorická *rossica* Václava Černého pečlivě reeditována v několika edičních souborech, do nichž byla zařazena jako přirozená součást jeho kritické publicistiky.³

V těchto publikacích, vydaných vesměs až v polistopadových letech, nalezneme verifikovaná znění víceméně všech badatelových statí či glos s ruskou, respektive sovětskou tematikou. Po seznámení s jejich frekvencí a významem, jež jim badatel v rozličné míře přikládal, můžeme *in margine* dominující interpretace jeho vědecké osobnosti coby bohe-

¹ Srov. např. J. Pechar: Václav Černý, in *Tvorba a osobnost* 2, Praha 1993, s. 583–594.

² Studie *Dostojevskij a jeho Běsi* vyšla poprvé v překladu V. Hegerové jako doslov in F. M. Dostojevskij: *Diablom posadnutí*, Bratislava 1967; zkrácená verze byla uveřejněna v *Hostu do domu* 14, 1967, č.9, s. 20–27; v úplném znění vyšla česky in Václav Černý, *Studie a eseje z moderní světové literatury*, Praha 1969, s. 31–60.

³ Kromě průřezu autorovým celoživotním esejistickým a kritickým dílem in *Tvorba a osobnost* 1–2, Praha 1992, 1993, též v souboru *V zúženém prostoru*, Praha 1994, obsahujícím publicistické a kritické autorovy práce z let 1957–1981, tedy z posledního čtvrtstoletí jeho života; nejnověji rovněž in *Skutečnost svoboda* Praha 1995, v publikaci shrnující dnes již legendární, o to méně však analyzovanou a interpretovanou rozporuplnou publicistiku Václava Černého z let 1945–1948.

mistry, romanisty a komparatisty konstatovat, že se Václav Černý rusistické problematice v evropském myšlení a ve slovesné tvorbě (arciže především očima fundovaného komparatistického znalce západoevropských literatur minulosti a přítomnosti) věnoval a vracel se k ní nikoli snad pravidelně, nicméně soustavně.

Nejpřesvědčivějším argumentem pro toto tvrzení je především autorův fundamentální, třebaže nedokončený kulturněhistorický polemický opus *Vývoj a zločiny panslavismu*.⁴ Na této knižní studii Václav Černý energicky pracoval v době, kdy jeho badatelský život probíhal spíše v ústraní, tj. v první polovině padesátých let. Právě do koncepce tohoto rozsáhlého spisu pravděpodobně vložil nesrovnatelně víc komparatistické heuristické práce než do kteréhokoli jiného svého literárněhistorického díla z padesátých a šedesátých let.⁵

Václav Černý ve *Vývoji a zločinech panslavismu* demonstroval zapálenou apologii západoevropské orientace české kultury, již opřel o tendenčně zacílenou, sžíravě kritickou analýzu nejmilitantnějších nacionálních geopolitických a novohistorických ambicí tzv. ruského státního mesianismu. Zejména v závěru knihy si badatel nebere žádné servítky a přechází do přímých publicistických filipik – snad až na to, že tyto rozhorlené partie napsal (raději?) ve francouzštině. V první polovině padesátých let tedy Černý odmítá se vsí myslitelnou kategoričností „asiatismus jakékoli observance, pseudokomunistické či jiné“,⁶ striktně popírá dokonce i pouhou hypotézu, že by vůbec bylo možné „nadělat z národa Evropy byzantské stádo“ – a když rázně tvrdí, že „jsme byli západním národem a jsme jím, chceme jím zůstat a myslíme, že nám v tom nikdo nemůže zabránit“,⁷ – tj. ani „Byzantinci“⁸ jak sardonicky badatel pojmenovává poúnorové politické vůdce, ani ti, kteří „princip sociálního života /.../ chtěli smířit s okcidentální koncepcí svobody“,⁹ a ke kterým se určitý čas hlásil také on sám.

4 V. Černý: *Vývoj a zločiny panslavismu*, Praha b.d.(1995); text knihy též na pokračování in *Střední Evropa*, říjen 1993 – duben 1994, č. 33–38, 39.

5 Kupříkladu v knize *Lid a literatura ve středověku, zvláště v románských zemích* (Praha 1958), mohl Václav Černý navázat na své početné medievalistické studie napsané již v třicátých a čtyřicátých letech, třebaže publikace obsahuje i novější stati uveřejněné v *Časopise pro moderní filologii* (1956, 1957).

6 V. Černý: *Vývoj a zločiny panslavismu*, s.147.

7 Tamtéž, s. 149.

8 Tamtéž, s. 148.

9 Tamtéž, s. 147.

Přitom si však náš univerzitní vědec uměl počínat rovněž jako publicista jednoznačně neústupně a nesmiřitelně: vzpomeňme kupříkladu aktuální tuzemské odezvy sovětské kauzy Achmatovová – Zoščenko a jeho tehdejšího srdnatého vystoupení proti „sovětské čistce“ v roce 1946, namířeného především proti veškeré politické a kulturní „české kocovině“ v poválečných letech. Souběžně s pranýřujícími diskusními tirádami na adresu domácích „kulturních činitelů komunistických“ tehdy ovšem autor na stránkách *Kritického měsíčníku* promlouval či alespoň strategicky „lavíroval“ jako činitel zásadně se nevměšující do takřečených vnitřních záležitostí sovětského kulturního života – a dokonce ve svém polemickém vystoupení již *a priori* ostře káral každého, kdo by se k něčemu podobnému přece jen odhodlal.

V souvislosti s tehdejší reakcí české veřejnosti na sovětskou kampaň proti neutilitárnímu a nekonformnímu tvůrčímu stanovisku v soudobém umění Václav Černý zdůraznil: „Pochybuju-li náramně o představě, již snad ústřední výbor Všeruské komunistické strany chová o podstatě tvůrčí osobnosti a tvořivého procesu, dovoluji si nepochybovat o oprávněnosti mravního stavu, jež chce vyvolat bez výjimky, bez výhrady a bez úlevy v duši sovětského občana všech vrstev.“¹⁰ Načež rezolutně prohlašuje: „A ujišťuji vás již zde, čekáte-li snad na opak, že z mých úst nevyjde ani slůvko, jež by zlehčilo nebo pomluvilo rozhodnutí bolševické strany ruské.“ Tuto část své polemické repliky uzavírá v říjnu 1946 pádnými slovy: „Dělejte si, Rusové, co uznáte za vhodné, nebudeme vás kritizovat, ba budeme vaše rozhodnutí bránit nebo alespoň vysvětlovat, s tím dodatkem však, pro nás nejvýznamnějším, že vás nebudeme napodobovat, neboť vás napodobit ani nechceme, ani nemusíme.“¹¹

Mezi rokem 1946, kdy byl napsán článek *Sovětská čistka, česká kocovina a leccos jiného*, a první polovinou padesátých let, kdy se Václav Černý soustředil na přípravu spisu *Vývoj a zločiny panslavismu*, s jehož koncepcí a zásadami pravděpodobně nikdy veřejně nevystoupil a nepublikoval je ani v nejstručnějším výtahu (kupříkladu ani ve zmíněné studii o *Běsech* F. M. Dostojevského, v níž mohl rekapitulovat aspoň některé své poznatky o ruské filozofii a historii) ležela ovšem celá epocha. Víra

10 V. Černý: *Sovětská čistka, česká kocovina a leccos jiného*, in *Skutečnost svoboda*, Praha 1995, s. 136.

11 Tamtéž.

badatelova, že „my Češi nežijeme a nikdy jsme v duchovním životě ani nežili z almužen. A svou podstatu neměníme, jako se mění košile: pro nás není duchovní život pohodlným a povrchním převlekem národního egoismu“,¹² snad platila v rovině nadčasové interpretace tohoto historického a etnického problému, leč reálná podoba českého kulturního života padesátých let mohla ve skrytém veřejném mínění sloužit jako argument pro tvrzení spíše opačné.

V mezidobí 1948–1957 neměl Václav Černý příležitost publikovat texty publicistické a kritické¹³ a jeho polemické pero nedobrovolně zahálelo. Jeho hlavní vědecké bádání bylo na přelomu padesátých a šedesátých let zaměřeno jednak na ediční a textologický komentář k objevenému dramatu Calderónově, jednak na připravovanou knižní studii o *Babičce* Boženy Němcové (řadu glos a náčrtků z ní tenkrát otiskl v deníku *Lidová demokracie*). Snad také proto badatel obrací svou pozornost poznovu, byť jen epizodicky, ke krásné literatuře ruské či obecně řečeno ke sféře sovětské kultury. Zpočátku se ozývá především jako literární historik: například v únoru 1963 zasvěceně glosuje právě vydanou moskevskou antologii světové literatury¹⁴ – a krátce nato se v časopisecké úvaze podrobně a s uznáním rozepisuje o skutečnosti, že v Praze byly nalezeny neznámé spisy M. V. Lomonosova.¹⁵ Až do podzimu 1963 se však žádná z uveřejněných studií či jiných textů Václava Černého nezabývala ničím jiným než starším světovým písemnictvím nebo českou klasickou literaturou minulého věku. Století dvacáté v té době bylo pro pisatele (především kvůli politické cenzuře) příslovečná *terra prohibita*.

Také z tohoto pohledu má v tvorbě Václava Černého relativně výjimečné postavení jeho tehdejší exkurs do soudobé literární rusistiky, pocházející pravděpodobně již z konce roku 1961, anebo z prvních měsíců roku 1962. Tehdy se badatel pokusil prolomit existující publikační

12 V. Černý: *Vývoj a ložiny panslavismu*, s.149.

13 Několik statí či rozhledů, uveřejněných ve vědeckém tisku, nebo komentářů ke knižnímu vydání nemohlo ani zčásti kompenzovat badatelův tvůrčí přetlak; například za celý rok 1960 uveřejnil jenom českou verzi studie o „Moravských bratřích“ v *Křestanské revui* a interview o svém objevu neznámého Calderónova rukopisu v *Mladé Vožici*.

14 V. Černý: Česká renesance v sovětské zrcadle, *Lidová demokracie* 3.2.1963, (viz též *V zúženém prostoru*, s. 45–48.

15 V. Černý: Pražský objev neznámých spisů M. V. Lomonosova, *Kulturní tvorba* 1, 1963, č. 22, s. 16 (viz též *V zúženém prostoru*, s. 54–59. Badatel se v tomto případě mýlil: autorství M. V. Lomonosova bylo znalci ruského literárního baroka zanedlouho vyvráceno.

bariéry a po letech nedobrovolného mlčení o všem, co se odehrávalo v nové literární tvorbě, znenadání napsal esejistické zamyšlení. Nikoli však o některém novém díle francouzské či kupříkladu španělské literatury, nýbrž o novém překladu z ruské novelistiky padesátých let, tj. o souboru lyrických úvah Konstantina Paustovského *Zlatá růže*, ježž roku 1961 v renomované edici Světová četba vydalo *Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění* (pozdější *Odeon*) v překladu Zdenky Psůtkové.

Právě toto beletristicko- didaktické dílko poválečné ruské či sovětské prózy, které bylo z valné části dokončeno již na přelomu čtyřicátých a padesátých let, ale knižně bylo v Sovětském svazu vydáno až roku 1955, si Černý zvolil jako předmět své kritické a publicistické reflexe. Jeho prostřednictvím se odhodlal k pokusu o návrat do prostoru, na němž se odehrávaly literární konfrontace české kultury, i když si jako předmět obdobně koncipovaného analytického referátu mohl vybrat i jinou překladovou novinku z tzv. ruské sovětské literatury nebo některé „osvědčené“ dílo ruské klasické prózy 19. století. Nakonec zůstalo u pokusu: ačkoli Václav Černý svůj text uzavřel a zřejmě i autorsky zkorigoval, zachoval se pouze v jeho rukopisné pozůstalosti, a nebyl tudíž z pochopitelných důvodů zařazen ani do knihy *V zúženém prostoru*.¹⁶ Posléze však i tento neznámý autorův text spatřil světlo světa. Spolu s jinými dvěma badatelovými nepublikovanými rukopisy – *Další knížka z Ortenovy pozůstalosti* (z roku 1969) a *O té veliké komparatistické patálii* (z poloviny sedmdesátých let) – vyšel s laskavým svolením paní MUDr. Miloslavy Pavlíkové pod původním názvem *Estetické názory Konstantina Paustovského* shodou okolností nikoli v některém z novějších výborů z díla Václava Černého, nýbrž v interním občasníku Společnosti F. X. Šaldy, totiž v sborníčku nazvaném *Zápisník o Šaldovi*, vydaném k 127. výročí narození F. X. Šaldy v prosinci 1994. Je to vůbec první text, v němž Černý komentuje ruské písemnictví¹⁷ od zmíněných polemických článků, týkajících se v roce 1946 kauzy Achmatovová – Zoščenko, a od nedokončeného rukopisného spisu *Vývoj a zločiny pansla-*

16 Poprvé se o existenci tohoto kritického referátu zmínila až R. Hamanová v Doplňku k soupisu díla Václava Černého v oddíle Nepublikované studie, stati, články, glosy, in *Tvorba a osobnost* 2, s. 692.

17 Opíráme se zde rovněž o bibliografický Soupis díla Václava Černého, ježž sestavila H. Salajková, in *Tvorba a osobnost* 2, s. 615–684.

vismu. V kriticko-publicistické koncepci příspěvku tu jeho autor zůstává věrný někdejší strategii z druhého poválečného roku. Znamená to, že si usilovně hodlá zachovat vlastní názor a svébytný český pohled na estetické problémy literárního díla, ale ve všem, co se bezprostředně dotýká konkrétních společenských a tzv. kulturněpolitických reálií a souvislostí, zříká se práva nezávislého kritika a publicisty vyslovovat subjektivní a ničím nezmanipulovaný kritický soud.

Na první pohled tuto základní publicistickou tezi z poválečné doby měla ztělesňovat i stať *Estetické názory Konstantina Paustovského*. Tehdejší proměna v pisatelově postoji po patnáctileté pauze byla však více než patrná. Jestliže v poválečné kauze Achmatovová – Zoščenko si Černý výslovně a veřejně z taktických důvodů zakazoval kritizovat cokoli *made in SSSR* a vystavovat se útokům, podle nichž si prý přeje vměšovat se do údajných vnitřních záležitostí sovětské literatury, v nekompromisní polemice se svými domácími odpůrci dával zřetelně najevo svůj evidentní nesouhlas s podobnými postoji, zejména s administrativními opatřeními. Nyní ve svém neotištěném rozboru povídek a novel Konstantina Paustovského však demonstruje zřetelný posun v hierarchii hodnot literárního díla. Znenadání do popředí vyzvedává zejména kulturní fakt a společenskou nezbytnost „vrůstu“ reflexivního, lyrického autorského typu a meditativního naturelu spisovatelova díla do modelové řízeného systému sovětské literatury v té podobě, v níž se zformoval zejména za stalinismu.

Zcela v duchu tehdejších oficiálních diskusí o úkolech a perspektivách slovesné tvorby Václav Černý u *Zlaté růže* konstatuje, že při takovém „vrůstu do nového, sovětského sociálního a kulturního světa“ je možné si „zcela konkrétně ozřejmit zákonitost, se kterou a podle které zdravé a odolné živly starší literatury do nové skutečnosti vrůst *musily*, tudíž také, na obrátku, i zákonitý způsob, jímž sovětská kulturní realita organicky vstřebává, přetváří a rozvíjí starší zdravou kulturní tradici. Ale zároveň lze na těchto osobnostech i platně prokázat,“ pokračuje vědec, „co stačilo, aby je nová socialistická epocha lidstva na samém prahu kultury komunistické přijala, byl i kriticky, a uznala za svoji živou a tvořivou součást.“¹⁸

18 V. Černý: *Estetické názory Konstantina Paustovského. Zápisník o Šaldovi*, Praha 1994, s. 24–25.

Celý výklad Václava Černého, příkladně a patřičně analyticky subtilní všude tam, kde český badatel dokládá z evropské literární a duchovní tradice vyvěrající bytostný romantismus estetických premis Konstantina Paustovského, se tu opírá o základní potřebu ztotožnění s onou základní podmínkou „vrůstu“ do obecné, tj. oficiální sovětské kulturní atmosféry, již zde pisatel stvrzuje rovněž četnými literárně-historickými a kulturně-historickými reminiscencemi. V této souvislosti náš významný mediavalista a komparatista hovoří o „Velké říjnové revoluci“ roku 1917 jako o principiálním kvalitativním zlomu ruské kultury, jako o něčem, co v literatuře nastolilo především zásadní „otázku obsahovou a otázkou užitečnosti“.¹⁹

Říjnová revoluce podle autora stati umožnila spisovateli „vybudovat soubor estetických hodnot a komplex estetických názorů, které jsou výslovně již jednou z *kladných* složek tohoto společenského světa nového.“ Vzápětí badatel s porozuměním cituje slova Konstantina Paustovského o „rozmetání idealistického generačního typu“, jemuž prý revoluce „nedovolila vůbec uzrát“. A vyzdvihuje soud ruského sovětského prozaika, podle něhož v Rusku kromě inteligentů „žije intenzivním životem ohromná část národa, která si říká My dělníci. Byla v nich opravdová životní síla, netrpělivost, střízlivá pravda, vynošená na vlastním udřeném hřbetu. Tato pravda se nedala utlumit žádnými nádhernými melodiemi veršů ani zastřít nějakou mlhavou filozofií tehdy módního filozofa Bergsona /.../“.²⁰

Především v principu estetické *opravdovosti a upřímnosti* současného umělce spatřuje Václav Černý na začátku šedesátých let nepomyslný most, po němž je možné přejít ze starého světa do nového, od starého umění k umění nové sovětské společnosti. „Je jasné,“ soudí vědec ve stati *Estetické názory Konstantina Paustovského*, „s jakým zásadním požadavkem marxistické estetiky je tento celoživotní étos pravdivosti a čistoty Paustovského spřízněn: s požadavkem jednoty života a umění, jednoty člověka a umělce, s pojetím umění svéprávného sice vzhledem k ostatním formám lidské činnosti, ale nikoli svéprávného vůči životu (jak se často domnívá estetika idealistická) a rovněž nesvéprávného,

19 Tamtéž, s. 28.

20 Tamtéž.

nýbrž odpovědného vůči dějinám.²¹ Zejména v programové citové identifikaci s historickými úkoly doby a jejími tendenčními krůčejemi shledává český badatel vlastní estetický smysl tvůrčího romantismu současného autora sovětské lyrizované prózy.

Rovněž závěrečná pasáž neuveřejněné rusistické stati Václava Černého, jeho prvního vstupu do rusistického či sovětského literárního světa od prvních poválečných let, přitaká parametrům oficiální estetiky na přelomu padesátých a šedesátých let v Československu. Badatel tu shrnuje své analytické reflexe a posléze konstatuje, že „bohatství estetických názorů a stanovisek K. Paustovského jsme nanejvýš nadhodili, naprosto však nevyčerпали. Jeho svérázná a hluboká estetika je osnovaná na důsledném teoretickém domýšlení otázek, na dlouhém soužití s ruskými i světovými klasiky a na úvaze potřeb a požadavků nové socialistické společnosti. Vybudována je na základních pojmech lidské pravdivosti, lidovosti, řádu budovaného z lásky a obraznosti jakožto schopnosti, která k vlastnímu fenoménu estetickému podává hlavní a dostatečný klíč. Evolucí svou Paustovskij poskytuje skvělý příklad umělce, který vyšel z poměrů předrevolučních a k sovětské skutečnosti nalezl naprosto kladný poměr. Nese v sobě zároveň a obsahuje však – poněvadž onen kladný poměr našel správným domýšlením svých předpokladů původních – i obraz toho, co stačilo nové socialistické společnosti, aby jej uvítala do řad tvůrčích účastníků svého budování a přiznala mu význam prvořadý, Paustovskij je tím i oním velikým příkladem a výzvou i nejzatvrzelejším pochybovačům a váhavcům.“²²

Stať *Estetické názory Konstantina Paustovského*, publikovaná téměř osm let po badatelově smrti, představuje především pozoruhodnou epizodu, symptomatický autorův exkurs do literární rusistiky, který se zřejmě měl stát pragmaticky odůvodněným pokusem o návrat do literárněkritického života v Čechách. To se Václavu Černému postupně podařilo počínaje až rokem 1963, kdy se jeho příspěvky a úvahy znovu začaly objevovat v kulturních periodikách, přičemž příští závažnou rusistickou kreací se v badatelově tvorbě stala teprve citovaná studie *Dostojevskij a jeho Běsi*.

21 Tamtéž, s. 30.

22 Tamtéž, s. 34.

Ve svém literárněkritickém setkání s lyrizovanou tvorbou Konstantina Paustovského, datovaném pravděpodobně rokem 1961 nebo 1962, demonstroval Černý myslitelskou identitu svého pera, avšak při snaze o „vrůst“ do jazyka dobových diskusí a do více (ale i méně) oficiálních rusistických hájemství tehdy načas rezignoval na svou tvůrčí identitu publicisty a polemika. Na otázku, zda byl vůbec možný ve vývoji českého literárního myšlení podobný schizofrenní „most“ mezi Západem a Východem, mezi západoevropským analytismem a racionalismem na straně jedné a mezi východním utilitárním apriorismem na druhé straně, reagoval Václav Černý obdivuhodně neschizofrenně již ve své veškeré následující kritické a publicistické aktivitě v šedesátých a sedmdesátých letech.